

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond. Beschermvrouw H. M. de Koningin.

Mei 1906.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt f 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, Amsterdam.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Frans van Mierisstr. 85, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, A. Prt, Keizersgracht 525, Amsterdam of Dr. W. VOGELANG, Oosterpark, Amsterdam.

De archeologische conferentie te Utrecht.

In de vorige aflevering van dit *Bulletin* werd eene mededeeling gedaan omtrent eene bijeenkomst te Utrecht, ter zake van de reorganisatie van het Museum van oudheden van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. Al is het allicht iets te weidsch, om met dit *Bulletin* te spreken van een »archeologisch congres», toch schijnt mij de zaak eenig belang te hebben, ook buiten den kring van het genootschap zelf. Daarom veroorloof ik mij, met verlof der directie, de stukken, die als het resultaat der bijeenkomst beschouwd kunnen worden, af te drukken; het verslag der commissie aan de directie, en daarbij ook het schrijven, dat daarna door de directie aan haren conservator is gericht, — een schrijven, dat, zooals te verwachten was, in hoofdzaak de beschouwingen der commissie reproduceert, maar daarbij toch ook enkele punten aanroert, die in dat rapport niet ter sprake komen en wier overweging daardoor min of meer wordt aan de orde gesteld.

S. MULLER Fz.

I. *Advies aangaande de inrichting en beschrijving der Nederlandsche archeologische musea.*

Al heeft het zijn groote voordeelen, algemeene regelen vast te stellen voor inrichting van musea en catalogi, toch stelt de vergadering als algemeen beginsel voorop, dat de vrijheid van den man, die de verzameling weten-

schappelijk te bewerken heeft, zoo groot mogelijk zijn moet, wil hij de verantwoordelijkheid voor den arbeid kunnen dragen.

Ook zijn de musea in ons land van zoo verschillenden aard en omvang, dat men met het stellen van algemeene regelen uitermate voorzichtig zijn moet.

Op het eerste der twee aangegeven punten van behandeling strekt het volgende tot antwoord:

1°. Bij de rangschikking van iedere verzameling is het wenschelijk, dat de historische volgorde in acht worde genomen, voor zoover de stand van onze kennis en de beschikbare plaatsruimte zulks veroorloven.

2°. De verzamelingen kunnen gevoegelijk gescheiden worden in hoofdafdeelingen naar tijdperken, zooals b. v. Germaansche, Romeinsche enz. voorwerpen; deze hoofdafdeelingen worden dan weder verdeeld in groepen naar de verschillende soorten der voorwerpen, binnen welke groepen bij de rangschikking zooveel mogelijk een chronologische of typologische volgorde in acht wordt genomen.

Indien er in een museum bezwaren van practischen aard tegen deze wijze van indeeling bestaan, zoo kan de verzameling worden gescheiden in hoofdafdeelingen naar de grondstoffen of de soorten der voorwerpen; deze hoofdafdeelingen worden dan weder in groepen verdeeld naar tijdperken, binnen welke groepen de voorwerpen chronologisch of typologisch worden gerangschikt.

3°. In sommige gevallen kan een wijze van indeeling de voorkeur verdienen, die het midden houdt tusschen de twee hierboven aanbevolen systemen.

4°. Om het verkrijgen van een algemeen overzicht eener verzameling te bevorderen, verdient aanbeveling het beperken der tentoongestelde collectie door het magasinieren van een gedeelte der voorwerpen. De bezoekers dienen er dan echter op de een of andere wijze opmerkzaam op te worden gemaakt, dat er nog andere voorwerpen dan de tentoongestelde in het museum aanwezig zijn.

Ook verdient het aanbeveling, om zoo mogelijk in iedere omvangrijke verzameling een chronologisch gerangschikte keurcollectie in te richten, ten einde aan het publiek een indruk te geven van de ontwikkeling der cultuur.

5°. Wat de tentoongestelde voorwerpen betreft, zoo is een rangschikking volgens de vindplaatsen over het geheel niet raadzaam; maar in bijzondere gevallen kan het toch aanbeveling verdienen, om een aantal bij elkaar gevonden en oorspronkelijk bij elkaar behorende voorwerpen niet te scheiden, maar gezamenlijk ten toon te stellen.

Op het tweede punt van behandeling strekt het volgende tot antwoord:

1°. Van alle voorwerpen, die in een museum zijn, dient een korte inventaris te bestaan, dienende tot identificatie der voorwerpen.

2°. Ieder voorwerp dient afzonderlijk wetenschappelijk te worden bestudeerd. Het resultaat dier studie kan men op verschillende wijzen voor de toekomst bewaren. Een in vele opzichten aanbevelenswaardige manier is, dat dit resultaat op losse bladen geschreven worde, voor ieder voorwerp een afzonderlijk blad (zoogenaamde »Zettelkatalog»). Die bladen voege

men tot een geheel samen volgens een systeem van rangschikking, dat men zelf het best oordeelt.

3°. Voor iedere verzameling dient een gids voor den gewonen bezoeker vervaardigd en uitgegeven te worden, welke gids hem op het meest bezienwaardige wijst en daaromtrent inlichtingen geeft.

Zeer wenschelijk is het, dat een wetenschappelijke beschrijving van ieder museum worde uitgegeven, hetgeen echter eerst na de volledige bestudeering mogelijk is. Dat bij de vervaardiging van zulk een beschrijving de zoogenaamde Zettelkatalog van grooten dienst kan zijn, spreekt van zelf. De bedoelde wetenschappelijke beschrijving omvatte alle voorwerpen. Zoolang zulk een beschrijving niet is uitgegeven, volstaat de Zettelkatalog.

Is een verzameling niet zeer groot, dan kan het onderscheid tusschen wetenschappelijke beschrijving en gids zóó gering worden, dat men met de uitgave van één van beiden volstaan kan.

De rangschikking der voorwerpen dient aan het bewerken der wetenschappelijke beschrijvingen en gidsen vooraf te gaan.

4°. Illustraties zijn voor den gids wenschelijk, voor de wetenschappelijke uitgave noodzakelijk. Bij den gids late men de illustraties weg, wanneer het boekje daardoor te kostbaar zou worden. Het is ook aanbevelenswaardig, zoowel geïllustreerde als niet-geïllustreerde gidsen te laten drukken.

5°. Het streven om bij de beschrijving der voorwerpen tot gelijkheid in de terminologie te komen verdient aanbeveling, al zal dat doel eerst van lieverlede bereikt kunnen worden.

Aldus vastgesteld te Utrecht, den 6en Januari 1906.

Namens de Vergadering:

De Voorzitter,

(w. g.) A. E. J. HOLWERDA.

De Secretaris,

(w. g.) C. W. VOLLGRAFF.

Aan

*Heeren Directeuren van het Provinciaal
Utrechtsch Genootschap van Kunsten en
Wetenschappen.*

2. *Schrijven van de Directie aan haren Conservator.*

Utrecht, Februari 1906.

WelEdelZeergeleerde Heer!

Het rapport der vergadering van museumdirecteuren, dat ons door U als secretaris dier vergadering is toegezonden en dat wij bij U bekend mogen veronderstellen, is door ons met aandacht overwogen. Wij veroorloven ons U hierbij de conclusiën mede te deelen, waartoe die overweging ons heeft geleid.

1°. Het verheugt ons, in het rapport instemming te vinden met ons denkbeeld, dat allereerst een korte doch nauwkeurige inventaris behoort te worden samengesteld, waarin elk voorwerp, dat volgens uwe meening

bewaard behoort te worden, afzonderlijk wordt vermeld. Van belang schijnt het vooral, dat daarbij (behalve eene korte aanduiding van het voorwerp, wellicht met zijne maten) vermeld worde alles, wat bekend is omtrent de vindplaats van het voorwerp en de omstandigheden, waaronder het gevonden is. Alle aanduidingen, die in het archief van het museum en zoo noodig ook in het archief van het genootschap daarover te vinden zijn, dienen met zorg bijeengebracht en in den inventaris vermeld te worden.

Voor het samenstellen van den inventaris kan wellicht dienen een exemplaar van den gedrukten catalogus, die uitgeknipt en op strookjes papier geplakt kan worden. Het door de commissie aanbevolen systeem van een Zettelkatalog schijnt ook ons zeer doelmatig. Natuurlijk zou deze (gedrukte) inventaris moeten aangevuld worden door eene korte beschrijving van later verkregen aanwinsten en ook van *alle* voorwerpen, die thans nog in laden en kasten verscholen liggen. Op elk voorwerp behoort het inventarisnummer vastgehecht te worden.

2°. Wanneer de inventaris voltooid is, zal de kwestie van de nieuwe rangschikking van het museum aan de orde moeten komen. Daarbij komt in aanmerking het denkbeeld der commissie, om ter verkrijging van een gemakkelijker overzicht, niet alle voorwerpen, die eenvoudig als duplicaten te beschouwen zijn, voor het publiek te exposeeren. Het zal te bezien staan, in hoeverre dit denkbeeld in de bekrompen ruimte der lokalen uitgevoerd zal kunnen worden, daar voor een eigenlijk magazijn geen plaats beschikbaar is. Wellicht zal men zich tijdelijk kunnen behelpen met een paar gesloten kasten in den gang of op den zolder. Maar de vraag dient onder het oog gezien, of en zoo ja hoeveel bergruimte eventueel nog voor het museum noodig zou kunnen zijn. De beantwoording dezer vraag is (hoewel niet dadelijk) noodig, omdat Burgemeester en Wethouders voorstellen tot uitbreiding van het museumgebouw in uitzicht hebben gesteld. Dergelijke voorstellen schijnen wel niet zeer spoedig te verwachten; maar het is toch zaak er rekening mede te houden, opdat wij, wanneer eene vraag van Burgemeester en Wethouders tot ons mocht komen, in staat zullen zijn die te beantwoorden. Gaarne zullen wij dus te gelegener tijd over deze vraag uwe meening vernemen, die ons wellicht aanleiding zal geven, om ons tot het Dagelijksch bestuur der gemeente te wenden.

Met genoegen vernamen wij uit het rapport der commissie, dat het denkbeeld instemming vindt, om de voorwerpen te verdeelen in historische groepen. Daarvoor schijnen ons in casu in aanmerking te komen *vier* hoofdgroepen: voorwerpen uit de Vóór-historische periode, Germaansche voorwerpen, Romeinsche voorwerpen en voorwerpen uit de Frankische periode. Binnen de grenzen van elke afdeeling schijnt dan eene rangschikking der voorwerpen volgens de stof, waaruit zij vervaardigd zijn, verder volgens hun aard en eindelijk volgens hunnen vorm aanbeveling te verdienen. Rangschikking volgens de vindplaatsen komt ons voor *in dit museum* geheel niet in aanmerking te moeten komen.

Wellicht zal het u wenschelijk voorkomen, in de wijze van expositie der voorwerpen hier en daar verbeteringen aan te brengen door verandering der kasten, wellicht ook door het vervaardigen van enkele nieuwe kastjes, indien de ruimte dit toelaat. Eventuele voorstellen daartoe zien wij te uwer convenientie met belangstelling tegemoet.

In de lokalen van ons museum is ook geborgen de aan de gemeente behorende collectie Bosch van Drakestein, die, geheel afkomstig uit Vechten, van denzelfden aard is als die van ons museum. De bepalingen van het testament verbieden helaas, deze collectie met de onze te amalgameeren; maar het schijnt, ter wille van de gelijkmatigheid, van belang, dat beide collecties op dezelfde wijze georganiseerd worden. Het zou dus gewenscht zijn, dat u uwe zorgen ook daarover uitstrekten, na overleg met den directeur van het Stedelijk museum, die daartegen denklijk geen bezwaar zal hebben.

Eene aangelegenheid van groot belang schijnt ons de vaststelling van aard en doel van ons museum, en de bepaling van zijn daaruit voortvloeienden werkkring en van zijne grenzen. Voor ons museum, samengesteld door aankoop van verschillende private collecties, die (althans voor een gedeelte) uit alle deelen des lands zijn samengebracht, schijnt dit onderwerp van bijzonder belang. Immers indien aard en grenzen van het museum vastgesteld zijn, dan zou daaruit kunnen volgen, dat het noodig of althans nuttig moest worden geacht, een deel der voorwerpen op te ruimen door verplaatsing naar andere musea, hetzij dan door ruiling, verkoop of schenking. Wij veroorloven ons, deze aangelegenheid met aandrang aan u aan te bevelen. Het zou kunnen zijn, dat het verkrijgen van een beter samenhangend geheel (dat ons dringend noodig voorkomt) ten slotte niet uitvoerbaar zou blijken, zonder zéér belangrijke opofferingen onzerzijds; maar wij wenschen toch het denkbeeld niet op te geven zonder ernstige overweging. Het scheen ons niet doelmatig, de commissie te overladen met vele geheel uiteenlopende vraagpunten van belang, daar dit niet bevorderlijk scheen voor eene ernstige behandeling. Maar wij hadden wel gehoopt, dat men aanleiding zou hebben gevonden, om althans dit onderwerp *voor het vervolg* aan de orde te stellen. Immers eene dergelijke uitwisseling schijnt ons eerst mogelijk, nadat in onderling overleg der museumbesturen de grenzen van elks bemoeiing zullen zijn vastgesteld. Wellicht kan de ontwikkeling uwer denkbeelden op dit gebied ons aanleiding geven, metertijd nader op deze zaak terug te komen.

3°. Eindelijk, nadat de rangschikking der voorwerpen afgelopen is, zal, volgens de denkbeelden der commissie, de definitieve beschrijving van het museum aan de orde komen. Er zullen behooren te verschijnen: *a.* een populaire gids en *b.* een wetenschappelijke catalogus.

Het is ons niet mogen gelukken de opmerking der commissie goed te begrijpen, dat voor een klein museum (zooals het onze) de populaire gids en de wetenschappelijke catalogus zouden kunnen samenvallen; immers beiden beoogen o. i. iets volkomen tegenovergestelds.

De gids, bevattelijk en aangenaam geschreven en liefst wat rijk

geïllustreerd, behoort o. i. een overzicht te geven van de beschavings-toestanden van de vroegste bewoners der provincie Utrecht, zooals die uit de in het museum aanwezige voorwerpen uit de vier perioden blijkt. De samenstelling van den gids (die natuurlijk niet alle voorwerpen vermelden moet) kan aanleiding geven, om de collectie aan te vullen met origineelen, afgietsels of afbeeldingen van voorwerpen, op Utrechtschen bodem gevonden doch elders bewaard, wier vermelding noodig of gewenscht schijnt, om de trekken van het in den gids te schetsen beeld aan te vullen. Daaromtrent ware dan overleg te plegen, allereerst met den directeur van 's Rijks museum van oudheden, die wellicht voor de door hem af te stane voorwerpen eene vergoeding zou kunnen vinden in eenige bij ons misplaatste voorwerpen uit Gelderland of andere streken.

Het slot der werkzaamheid zal zijn: de wetenschappelijke beschrijving, die behoort te publiceeren de resultaten van de bestudeering der voorwerpen. Het spreekt van zelf, dat alle in eenig opzicht belangrijke voorwerpen in dezen catalogus uitvoerig beschreven en afgebeeld behooren te worden. In hoeverre het noodig zal blijken, om *alle* voorwerpen in dezen catalogus te vermelden en te beschrijven, wenschen wij vooralsnog in het midden te laten. Het komt ons voor, dat er zoowel vóór als tegen deze meening redenen pleiten; wellicht kan, wanneer uwe werkzaamheid zoover gevorderd zal zijn, daarover door u opnieuw met uwe ambtgenooten overleg gepleegd worden.

Stellig zal dit noodig zijn met betrekking tot eene andere aangelegenheid, die bij de samenstelling van den catalogus aan de orde komen zal: het streven naar gelijkheid in de terminologie der beschrijvingen. Dit onderwerp wordt in het rapport der commissie aangeduid, maar niet nader behandeld. Wij verheugen ons, dat thans de aandacht der directiën op deze aangelegenheid gevestigd is; allicht zal nu het onderwerp door hen bij hunne werkzaamheid opzettelijk overwogen worden. Wij zouden u gaarne in overweging willen geven, om uwerzijds van de vraagpunten, die zich in dit opzicht bij uwe werkzaamheid voordoen, aanteekening te houden; het is te voorzien, dat dergelijke aanteekeningen mettertijd een geschikte basis zouden kunnen vormen tot nader overleg met uwe ambtgenooten.

Indien de bovenstaande beschouwingen U aanleiding mochten geven tot nadere opmerkingen, dan zien wij die gaarne van U tegemoet.

Namens de Directie van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap,

(w. g.) W. L. P. A. MOLENGRAAFF, *Voorzitter.*

(w. g.) J. L. HOORWEG, *Secretaris.*

WelEdelZeergeleerden Heere

Dr. C. W. VOLLGRAFF,

Conservator van het museum van het Provinciaal

Utrechtsch Genootschap

te UTRECHT.

Nederlandsche Musea.

Het Stedelijk Museum te Haarlem.

Dit museum is in den winter van 1905/6, geruimen tijd ten deele gesloten geweest, ter zake der vernieuwing van de bekapping boven de twee eerste zalen. Al de schilderijen moesten afgenomen en konden eerst onlangs weder opgehangen worden. Bij deze gelegenheid is een lang gekoesterd voornemen uitgevoerd en is de middelste zaal nu uitsluitend bestemd voor de stukken van Frans Hals, voorheen hier en daar verspreid. Thans zijn er vereenigd tien groote schilderijen van den beroemden meester, zóó schoon en zóó kloek als men nergens ter wereld vinden kan. In de plaatsing der overige schilderijen is men niet ongelukkig geslaagd en er werd naar gestreefd, afwisseling te brengen in de rangschikking.

Deze regelingen zullen echter slechts van tijdelijken aard zijn, want het Museum kan niet langer op het Raadhuis gevestigd blijven. Voor den steeds aangroeienden en zich uitbreidenden dienst van het Gemeentebeheer is meer, veel meer ruimte noodig, en kunnen de kamers en zalen, waarin thans de schilderijen en oudheden tentoongesteld zijn, niet ontbeerd worden. Het Museum zal echter goed onder dak worden gebracht, want de Raad der gemeente heeft met algemeene stemmen besloten, het Gereformeerde Weeshuis aan te koopen en daarin, na vereischte verbouwing, de schilderijen en merkwaardigheden te plaatsen. Dit gebouw is gelegen tusschen het Grooten en het Klein Heiligland en werd in het begin der 17e eeuw gesticht voor een Oude Mannenhuis. Het is uit- en inwendig een pronkstuk van bouwkunst en heeft een uitgestreken, vierkanten binnenhof, aan twee zijden waarvan zich weezalen bevinden, welke zullen worden verwijderd en plaats maken voor tentoonstellingslokalen.

De hoofdgevel heeft aan elke zijde van de deur zes ramen.

De binnenhof wordt afgesloten door eene groote poort (welke nu haar top mist) met nevengebouwen, ook door de Gemeente aangekocht, alles behorende tot den oorspronkelijken aanleg en dus uit de eerste jaren der 17e eeuw dagteekenende.

Het zal nog wel eenige jaren aanhouden, voor de kunstverzameling hierheen kan overgebracht worden, maar eenmaal zal toch de tijd komen, en is hij aangebroken, dan zullen o. a. twee fraaie groote Regentenstukken van Frans Hals terugkeeren naar de plaats waarvoor zij werden geschilderd en waar zij anderhalve eeuw hebben gehangen, onopgemerkt schier en vergeten.

De zaken van het Stedelijk Museum te Haarlem gaan altijd gunstig. Het bezoek is groot en de verzameling breidt zich meer en meer uit. De aanwinsten in het vorige jaar 1905 zijn belangrijk genoeg om hier opgeteekend te worden.

In het Museum werden geplaatst:

1. Eene allerliefste schilderij van Cornelis Pietersz. Bega, »Straatmuziekanten», behoorende tot zijn fraaiste werk.

2. Eene schilderij van Nicolaes Hals, zoon van Frans Hals, voorstellende een gezicht in de Groote Houtstraat van de Peuselaarsteeg naar de Anegang te Haarlem, in het midden der zeventiende eeuw. Dit is het eenige stuk dat van Nicolaes Hals bekend staat en het komt dus de reeks der werken van de kinderen van Frans Hals, welke het Museum reeds bezit, op welkome wijze vermeerderen.

3. Eene schilderij, voorstellende een strandgezicht aan de Hollandsche kust, door Guiliam Du Bois 1647, een Haarlemschen meester, wiens werk vrij zeldzaam is, en die nu hier vertegenwoordigd wordt door een fraai en bezienswaardig stuk.

4. Eindelijk is door den Heer J. Krol Kzn. in bruikleen gegeven een schilderij van Johannes Hals, broeder van den pasgenoemden Nicolaes Hals, afbeeldende een vroolijk gezelschap, een tafereel, grooter, levendiger en kleuriger, dan het stukje, van denzelfden kunstenaar in het Museum reeds voorhanden.

Haarlem.

C. J. GONNET.

Monumenten.

De grafkelder der graven van Rechteren onder het koor der Nederl. Hervormde Kerk te Almelo.

In October van het vorig jaar lazen wij in de dagbladen het bericht, dat de Heer F. A. Hofer, lid der Rijksmonumenten-commissie ¹⁾, tot de ontdekking was gekomen, dat de tegenwoordige grafkelder der graven van Rechteren onder het koor der Nederl. Herv. kerk te Almelo feitelijk de krocht der oude kerk is en volgens hare bouwvormen uit het einde der 13^e eeuw dagteekent.

Reeds toen konden wij ons om verschillende redenen niet met de meening van het geachte commissielid vereenigen, doch thans, nu wij in de gelegenheid geweest zijn de zoogenaamde krocht te bezichtigen, heeft onze twijfel aan de waarheid dezer hypothese meer vastere vorm aangenomen en willen wij daarom trachten in het »Bulletin» onze zienswijze nader uitteén te zetten.

Tot beter begrip van den toestand laten wij eene korte bespreking van de hier te lande bestaande krochten voorafgaan.

1) Lees: »Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene bijschrijving van de Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en kunst.»

Zooals bekend is, zijn deze de navolgende:

Één in de Abdijkerk te Rolduc, één in de St. Lebuïnuskerk te Deventer, één in de St. Pieterskerk te Utrecht en in de O. L. Vrouwekerk te Maastricht twee, waarvan de eene zich bevindt onder het koor en de andere tusschen de beide torens aan de westzijde; in de St. Servaaskerk aldaar vindt men zelfs eene aaneenschakeling van drie krochten, die zich uitstrekken onder het koor, onder het snijdingsvlak van transept en middelschip en onder een gedeelte van het schip; ook onder het koor van het kerkje te Rinsumageest in Friesland en onder dat der kerk van Thorn in Limburg, zijn krochten aanwezig, terwijl die te Susteren in Limburg, niet *in* de kerk maar aan de oostzijde tegen het koor is geplaatst.

Verder is nog bekend de eenige jaren geleden ontgraven krocht der Gothische St. Geertrudakerk te Geertruidenberg, die dagteekent van plusminus 1500, doch nooit is voltooid geworden; de gesloopte krochten, zooals o. a. die der St. Walburgskerk te Zutphen, welke in 1595 werd gesloopt, kunnen hier buiten beschouwing blijven.

De eerstgenoemde krocht, die van de Abdijkerk te Rolduc, met hare 16 uit één stuk bestaande zuilen en hare 24 pilasters langs de wanden, is niet slechts de schoonste van Nederland, maar misschien wel de fraaiste van geheel Europa; zij dagteekent van het jaar 1106 en werd door Ailbertus gebouwd. Hare kolommen bezitten basementen en kapiteelen, die met planten diermotieven versierd zijn, terwijl het gewelf uit gekruiste, halfcirkelvormige tongewelven is samengesteld; hier is dus sprake noch van gordelbogen noch van kruisewelven.

De krochten der St. Lebuïnuskerk te Deventer en der St. Pieterskerk te Utrecht hebben eveneens dezelfde gekruiste tongewelven als die men te Rolduc aantreft, doch hare kolommen missen elke plant- of ornamentversiering aan basementen en kapiteelen; de schachten daarentegen zijn rijk bewerkt en munten uit door aangebrachte schubvormige ornamenten en zig-zaglopende canelures.

De mededeeling, dat al deze kolommen van witte steen zijn, kan als bekend achterwege blijven.

Naar ons inzien kunnen deze drie krochten als de oudste worden aangemerkt, daar de gewelven nog geen kruisewelven zijn, maar samengesteld worden door tongewelven, die elkaar kruisen.

De krochten der O. L. Vrouwekerk en van de St. Servaaskerk te Maastricht, alsook die te Rinsumageest, zijn in architectuur aan elkander gelijk. Deze hebben ronde wit-steenen kolommen, wier schachten zich van boven eenigszins versmallen met geprofileerde basementen en dobbelsteenvormige kapiteelen; hier zijn het halfcirkelvormige gordelbogen, die de haaks op elkander staande kolommen onderling verbinden, waartusschen ongeribde kruisewelven zijn aangebracht, die dezelfde hoogte hebben als het hoogste punt van den gordelboog. Langs de wanden bevinden zich pilasters of kraagsteenen, die de gordelbogen en gewelven opvangen.

Alléén de krocht te Susteren heeft vierhoekige pijlers, die evenwel van geprofileerde basementen en kapitelen zijn voorzien, terwijl de gordelbogen evenals die der reeds genoemde krochten half rond zijn en de kruisgewelven insluiten.

In al deze onderkerken zien wij dus halfronde gordelbogen met evenhoog liggende gewelven, terwijl de kolommen meer of minder versierd, alle sterk het Romaansche karakter verraden.

De onvoltooide krocht in de laat-Gothische kerk te Geertruidenberg zou bij verdere uitvoering geen gordelbogen gekregen hebben, doch de kruisgewelven zouden, van ribben voorzien, in ronde wit-steenen kolommen zonder kapiteelen zijn uitgevloeid.

Keeren wij thans terug tot ons uitgangspunt en zien wij, hoe de toestand is in de zoogenaamde krocht onder het koor der Almelosche kerk.

Door een zeer smalle opening in den koorvloer, door een plank afgedekt, daalt men langs een tiental treden in de onderaardsche ruimte af; zij heeft de breedte van het koor, is evenals het koor aan de oostzijde door drie zijden van een achthoek afgesloten en neemt ongeveer twee derde gedeelte van de koorlengte in.

Vier vierhoekige pijlers (het woord »steenblok" zou hier mogelijk duidelijker de werkelijkheid weergeven) van klein formaat baksteen, plus-minus 80 cM. hoog, noch van basementen noch van kapiteelen voorzien, zijn zoodanig twee aan twee geplaatst, dat zij de ruimte zoowel in de lengte als in de breedte in drie deelen verdeelen. De oostelijke pijlers, zooals wij ze dan maar zullen blijven noemen, zijn door muurtjes met den oostwand verbonden, zoodat de onregelmatige koorafsluiting door drie rondboogjes kon worden afgedekt. Onderling zijn de pijlers door zeer zwakgetoogde elipsvormige gordelbogen met elkander verbonden, terwijl de ruimten tusschen deze bogen aangevuld zijn met kruisgewelven zonder ribben, die evenals de gordelbogen buitengewoon vlak zijn gehouden.

De gordelbogen en de geboorte der gewelven vangen in de zijwanden aan, zonder op pilasters of kraagsteenen te rusten.

De hoogte dezer ondergrondsche ruimte is zeer gering, nauwelijks 2 M., zoodat alléén in het midden onder de gewelven rechtop kan worden geloopt.

Reeds bij den eersten aanblik verwerpen wij elke gedachte aan Romaansch werk en doet de werkwijze der gewelven ons denken aan het midden der 18e eeuw.

Waar wij bij de hier te lande nog aanwezige krochten duidelijk hebben aangetoond, dat de gordelbogen alle half rond zijn en langs de wanden op pilasters of kraagsteenen aanvangen, terwijl de gewelven dezelfde hoogte bezitten als de gordelbogen; waar wij ons in Nederland geen Romaansche bogen kunnen voorstellen, die vlak elipsvormig zijn getoogd en daarmede overeenkomende gewelven bezitten, — daar kunnen wij met het lid der Rijkscommissie voor het inventariseeren van monumenten

onmogelijk de meening deelen, dat deze kelderruimte een 13^e-eeuwsch product is.

Tot staving onzer meening kunnen wij nog de volgende argumenten bijbrengen :

1°. De dorpels der koorvensters bevinden zich plus minus 2 M. boven den koorvloer, welke afstand te kort is en aanduidt, dat de koorvloer verhoogd is.

Was hier, zooals de Heer Hoefler ten onrechte meent, de krocht der Romaansche kerk bij den opbouw van het 15^e-eeuwsche koor behouden gebleven, dan had men bij de plaatsing der koorvensters daarmede rekening gehouden en deze ten minste 1 M. hooger gesteld.

2°. Ware de tegenwoordige grafkelder de oorspronkelijke krocht, dan zouden de beide lichtvensters daarin zijn aangebracht bij den opbouw van het koor. Dit is echter niet het geval; immers, de staande stijlen met den onder- en bovendorpel der vensters wijzen er op, dat zij eerst later zijn aangebracht, d. w. z. toen de kelder werd gemaakt. Bovendien zou eene krocht meer licht eischen dan deze twee kleine vensters kunnen geven.

3°. Een oorspronkelijke ingang tot de veronderstelde krocht wordt gemist en, mocht men ons tegenwerpen, dat de mogelijkheid bestaat, dat deze later is dichtgemetseld, dan antwoorden wij, dat dan toch de sporen daarvan moesten zichtbaar zijn, hetgeen niet het geval is. Voert men aan, dat de krocht oorspronkelijk langer is geweest, doch door het aanbrengen van een dwarsmuur kleiner is geworden, dan kunnen wij dit weerleggen door het feit, dat in dat geval de pijlers, waarop de gewelven aanvangen, nog zichtbaar moesten zijn.

4°. Al het metselwerk is uitgevoerd in zeer klein formaat baksteen, hetgeen in de 13^e eeuw niet placht te geschieden; bovendien is de gewelfoplossing aan de onregelmatige oostzijde afwijkend van die, welke men in de 13^e eeuw aantreft.

Thans willen wij nog de vraag stellen, waarom men destijds bij den bouw der Gothische kerk — dus in een tijd dat krochten niet meer gewenscht waren, getuige het dichten der aangevangen krocht in de eveneens Gothische kerk te Geertruidenberg — eene nuttelooze krocht der vorige Romaansche kerk zou behouden, waardoor men bij het ontwerpen van het koor der kerk aan maten zou zijn gebonden.

Geen enkele reden kan men hiervoor aanvoeren, zoodat wij, alléén reeds op grond dat de bogen en gewelven zeer vlak elliptisch getoogd en in klein formaat baksteen zijn uitgevoerd, bij onze bewering blijven, dat de veronderstelde 13e-eeuwsche krocht een 18e-eeuwsch voortbrengsel is en als grafkelder is aangelegd.

Aanvankelijk waren wij de meening toegedaan, dat de grafkelder in 1738 was vervaardigd, d. i. in het jaar waarin tegen het 15e-eeuwsche koor een nieuw transept met schip en toren werd aangebouwd; doch toen

wij bij ons bezoek aan den grafkelder in één der steenen pijlers een ingemetselden steen ontdekten met het inschrift:

Ge
maekt
1771.

waren wij vast overtuigd, dat dit gedenksteentje wel degelijk en waarachtig ons het jaar van den bouw van den grafkelder der graven van Rechteren openbaarde.

Dergelijke 18e-eeuwsche kelders met soortgelijke gewelven komen zoowel onder particuliere gebouwen als onder kerkkoren meer voor. Zoo is b.v. het koor der Kloosterkerk te 's-Gravenhage geheel onderkelderd en bezit bijna *dezelfde* pijlers, *dezelfde* ellipsvormige gordelbogen en *dezelfde* ellipsvormig getoogde gewelven als de hier besproken grafkelder in de kerk te Almelo. Niemand heeft echter tot nu toe dien kelder een krocht durven noemen.

Het is dan ook mijne vaste overtuiging, dat het aantal der ondergrondsche kerken in Nederland door deze ontdekking niet vermeerderd is.

's-Gravenhage, April 1906.

ADOLPH MULDER.

Nieuwe Kerk te Amsterdam.

Een der pijlers op den hoek van transept en schip van de Nieuwe Kerk vertoonde sedert eenigen tijd neiging om binnenwaarts te wijken, gelijk een 10-tal jaren geleden een soortgelijke pijler deed. Men heeft den pijler thans, evenals toen gebeurde, met trekstangen in den gevel bevestigd en verwacht dat deze voorzichtigheidsmaatregel afdoende zal zijn om verdere afwijkingen te voorkomen. Het verschijnsel behoeft, naar de architect der kerkgebouwen, de heer Posthumes Meijjes, meent, geen ongerustheid te wekken.

N. R. C., 23 Mei 1906.

De Terp te Britsum en de runen-inscriptie.

Het dorp Britsum ligt ongeveer zeven kilometers pal ten noorden van Leeuwarden, boven op eene zeer uitgestrekte terp, die sedert eenige jaren langzaam aan het verdwijnen is. Er is bijna geen oog op te houden, omdat er op verschillende plaatsen tegelijk gegraven wordt, hetgeen o. a. den 7 April l. l. het geval was, toen ik, uitgelokt door het prachtige voorjaarsweer, weer eens een kijkje nam bij dat graven.

Op vrij grooten afstand van de kerk, ten noordoosten, gaat de exploitatie nog in den ouden trant: er is een terpvaart gegraven, waarlangs de schepen midden in de terp komen, en de schippers zijn met al het »volk», zoons en dochters, dapper aan het graven en kruien, alleen »t wiif» blijft aan

boord, om de aardappels te schillen en te koken. Veel bizonders viel er niet te bemachtigen, maar er was toch bijna geen schipper of hij had iets, dikwijls reeds een jaar of korter geleden gevonden, in zeer verschillende terpen. Deze had een beenen kam, die kralen, een derde, een arbeider, liet een kleinen jongen naar zijn huis draven om een grooten haak van brons op te halen, te Britsum gevonden en van alle kanten kwam men opdagen om den representant van »het museum" oudheden te vertoonen en te verkoopen. De grootere voorwerpen als vaatwerk en schedels van dieren gaan direct per karrijder naar het museum en bij een bezoek als dit komt men dan bij navraag gemakkelijk te weten waar en hoe een en ander gevonden is.

* * *

Het hoofddoel van dezen tocht was eigenlijk om de plek in oogenschouw te nemen waar omstreeks de maand Februari het hier afgebeelde houten voorwerp met runen-inscriptie gevonden werd, dat den 24 Maart l. l. door ondergeteekende van schipper Sytsma gekocht werd voor het Friesch Museum en reeds voorloopig besproken is in den Nederlandschen Spectator No. 18, waarnaar om niet in herhalingen te vervallen, verwezen wordt.

De plaats, door Sytsma aangeduid, ligt ongeveer vijftig passen ten noordwesten van den Britsumer kerktoren, aan den weg voor de woning van den terpbaas Kingma. Thans wordt er niet meer aan die zijde gegraven, maar verleden jaar is daar nog een vondst gedaan, die wellicht van groot belang had kunnen zijn, indien de gravers er het Friesch Museum tijdig mede in kennis gesteld hadden. Op dat schepen de terpaarde, ter plaatse door kipkarren uit het zuiden der terp aangevoerd, zouden kunnen weghalen, moest er een vaart gegraven worden in het reeds afgegraven terrein, voor de woning van terpbaas Kingma. De terp is daar drie meter hoog geweest en de vaart werd twee meter diep. Op den bodem der toen nog niet met water gevulde vaart, dus ongeveer vijf meter onder de voormalige oppervlakte der terp, kwam er een gedeelte van een vaartuig voor den dag, dat zoo groot was als een flinke Friesche praam.

Toen het bericht tot ons kwam, was het gedeelte van het vaartuig dat in de vaart zat reeds vernield en de vaart vol water geloopen. Het andere stuk van het schip zit dus nog onder den grond, ter plaatse waar de vaart dood loopt, ongeveer 60 pas ten noordwesten van den kerktoren.

Met het oog op de groote kosten die het behoorlijk ontgraven van een vaartuig medebrengt, was dit allicht eene onderneming voor het rijk geweest, vooral nu wij in Nederland in geen enkel museum een groote boot uit den ouden Germaanschen tijd bezitten en de ontgraving en bewaring van het indertijd te Vechten ¹⁾ gevonden schip helaas mislukt is.

Misschien blijkt het nog de moeite waard te zijn een onderzoek in

1) Zie: Verslag van het Prov. Utrechtsch Genootschap van K. en W. 1895.

te stellen naar het nog voorhanden gedeelte van het Britsumer schip, waarbij dan een gedeelte van de terpvaart afgedamd zal moeten worden. Later, wanneer de terp geheel afgegraven is, zal dit gemakkelijker gaan dan thans, maar die geheele afgraving kan lang uitblijven omdat er zoovele huizen bij de bewuste plek staan.

Slechts eenige meters verder is de runen-inscriptie gevonden, door Nammen Sytsma, die daar in het voorjaar met zijn broeder Wieger, den verkooper van het voorwerp, aan het terpgraven was.

Voor een dichterlijken geest zijn de genoemde vondstomstandigheden waarschijnlijk reeds meer dan voldoende om *zeker* te weten, dat het gevonden vaartuig, oudtijds met woeste Noormannen bemand, langs de zee, die Oostergo en Westergo toen nog scheidde, d. i. langs het Boordiep of Middelsee afzakkende, de terpbewoners van het oude Britsum verontrustte, totdat de dappere Friezen de geweldenaren na heftigen kampstrijd overwonnen hadden, bij welke gelegenheid het schip zonk en de runen-inscriptie door een dier zeeroovers verloren werd — maar bij eene meer nuchtere beschouwing blijken natuurlijk de *zekere* bewijzen, dat er verband bestaat tusschen schip en inscriptie, geheel te ontbreken.

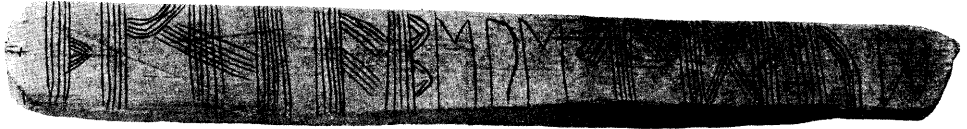
Uit de diepe ligging en de enkele voor het Friesch Museum geredde stukken hout, o. a. een zwaar, gebogen stuk ribhout, met een rond gat er in voor een houten pen, vermoedelijk van eikenhout, wat nader onderzocht zal worden, mag m. i. met volle gerustheid aangenomen worden, dat er ter plaatse een oud vaartuig gevonden is van vrij grooten omvang, min of meer verwant aan de wereldberoemde vondst uit het Nijdammerveen in Schleswig-Holstein, de groote roeiboet¹⁾, zooals er ook een uit Christiania bekend is. Een van die lange uit één enkelen boomstam vervaardigde booten, waarvan ik er een viertal in het museum te Hannover en één te Assen zag, was het zeker niet.

In verband met de voorstellingen, die men zich maakt over het ontstaan van een terp, geeft de ligging van een boot, zóó dicht bij het hoogste gedeelte der terp en zóó diep, zeker veel te denken. Een mooi bewijs, dat de terpen oudtijds geen vluchtheuvels waren en eerst later zoo hoog werden. Trouwens wanneer de zeespiegel in de tijden toen er geen dijken waren, altijd zoo hoog gestaan had als thans, dan zou het er voor de oude Friezen slecht uitgezien hebben.

De overtalrijke terpoudheden, die uit hertschoorn vervaardigd zijn, en het vinden van geheele geweien in de terpen, wijst er ook op, dat Friesland vroeger zeer boschrijk was, hetgeen met telkens onder het zeewater staan niet te rijmen is.

Dat de plaats waar het schip gevonden is vroeger met water bedekt was is niet zeker, omdat een boot op land getrokken kan worden, maar waarschijnlijk wel: want hoe wil men zich het bewaard blijven van het

1) S. Müller, Nord. Altertumskunde, II, S. 125.

1.

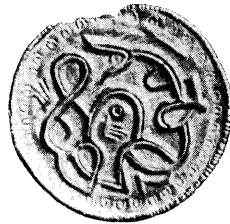
2.

3.

4.

5.

Fig. 1 en 2. Houten voorwerp uit de terp te Britsum (Friesland), met runen-inscriptie aan weerszijden. Ware grootte.

Fig. 3—5. Noorsche sieraden (bracteaten) van goud. Gevonden in Friesland. W. gr.

vaartuig anders voorstellen dan in een langzamerhand dichtgeraakt bassin, waarin het eens gezonken is?

De runen, hier op ware grootte afgebeeld, bestaan grootendeels uit samengestelde streepjes, waartusschen hier en daar enkelvoudige teekens, die mogelijk niet gelijktijdig in het hout gekrast werden. Iets dergelijks komt alleen voor bij inscripties op een beenen amulet, gevonden bij Lindholm in Zweden (Schonen) en op een houten lansschacht uit het veen bij Kragehul op Fünen, in Denemarken. Evenals de genoemde, schijnt onze inscriptie, gelijk Prof. Wimmer, de bekende runoloog te Kopenhagen mij schreef, als van magischen aard beschouwd te moeten worden en staan er dus geen woorden op, die eene bepaalde beteekenis hebben. Waar het verder op grond van de vermelde overeenkomst niet onwaarschijnlijk is, dat het interessante stukje hout door een Deen of een Zweed naar Friesland gebracht werd, is het merkwaardig dat uit denzelfden Frieschen bodem vijf specifiek Skandinavische sieraden voor den dag gekomen zijn, in twee vondsten, die ongeveer uit denzelfden tijd dateeren als de runen-inscriptie, n.l. de zevende of achtste eeuw n. C. Drie van deze Noorsche bracteaten, alle van goud, met slechts aan ééne zijde ingestempelde versiering, zijn hier als fig. 3—5 afgebeeld. Fig. 5 is in 1878 gevonden in een terp te Achlum, terwijl 3 en 4 met twee anderen, waarvan een gelijk aan fig. 3 en een gelijk aan fig. 4, tezamen in 1885 gevonden zijn ten zuiden van Franeker, dus in dezelfde streek waar Achlum ligt ¹⁾. De beteekenis van deze sieraden ligt zeker vooral ook hierin, dat het zoo volkomen zeker is, dat men hier met Noorsch werk te doen heeft. Sedert de nauwkeurige studie over bracteaten van den bekenden Zweedschen archeoloog Bernhard Salin (*Antiq. Tidskrift f. Sverige*, XIV, 2), weten wij zelfs, dat onze bracteaten behooren tot de groep van het »tillbakaseende djur» of achterwaarts ziende dier, van welke groep de meeste exemplaren in Jutland en in de Zweedsche provincie Vestergötland gevonden zijn.

Zowel Sophus Müller als Oscar Montelius rekenen deze bracteaten tot de periode, die onmiddelijk aan den eigenlijken Vikingertijd voorafgaat: den na-Romeinschen tijd, zoodat de vijf Noorsche bracteaten van het Friesch museum bewijzen, dat de provincie Friesland reeds vroeg de eer genoot door Noormannen bezocht te worden en deze merkwaardige sieraden, waarschijnlijk de eenige der in Nederland gevonden oudheden, waarvan het specifiek Noorsch karakter vaststaat, geven een nadere aanwijzing van de streken, waar de gevreesde zeeroovers vandaan kwamen ²⁾.

Ook de runen-inscriptie is van ouderen datum dan den Vikingertijd;

1) Door mij beschreven in den »Catalogus van de tentoonstelling van antieke goud- en zilversmidswerken», Leeuwarden 1900, no. 13—15. Zie ook de boek-aankondiging door Mej. de Man in het tijdschrift van het Ned. Gen. voor Munt- en Penningkunde, 1903, 3e afl.

2) Zie over de »Noormannen» Prof. Blok, *Gesch. v. het Ned. Volk*, dl. I, bl. 107 v. v.

want het teeken voor d (op fig. 1 het op twee na laatste en het laatste teeken) komt in het jongere Noorsche runen-alphabet, dat na 800 optreedt niet meer voor.

In overeenstemming met Prof. Wimmer lees ik de Britsumer inscriptie als volgt:

(fig. 1) th k (?) n i a b e r (u?) e t d u d

(fig. 2) n b k (?) r (u?) k (?) d m i.

Bij de tweede helft der inscriptie zijn de teekens in omgekeerde volgorde weergegeven.

Van twee teekens is de beteekenis onzeker, zooals door vraagteekens is aangeduid. Het tweede teeken van de eerste rij, dat driemaal in de inscriptie voorkomt, zou stellig k beteekenen, wanneer de inscriptie het karakter van het *jongere* Noorsche runen-alphabet had, doch daar er teekens in voorkomen, die karakteristiek zijn voor het oudere alphabet, staat de beteekenis k niet vast. Voor de hand ligt de opvatting dat de inscriptie een overgangsvorm kennen leert van het oudere naar het jongere schrift, wat buitengewoon interessant zou zijn, omdat men wel aanneemt dat het jongere alphabet zich uit het oudere ontwikkelde, doch daarvoor bijna geene monumentale bewijzen heeft.

De tweede onzekerheid ligt in den onduidelijken vorm van de r, die sterk overeenkomt met het teeken voor U. De vondst te Britsum is dus in ieder geval zeer belangrijk, te meer waar er buiten Engeland en Skandinavië slechts een vijftiental runen-inscripties van het vasteland bekend zijn, waarbij dan nog komen voor Nederland, de Hada-munt en het runenzwaardje van Arum, beide in Friesland gevonden ¹⁾. Vooral die inscripties, welke op hout geschreven werden — en dat was dikwijls het gebruikte materiaal — zijn het minst bewaard gebleven, alleen in het veen en de terpen was er kans dat het broze hout bewaard bleef om ons, in de geheimzinnige runen, de eerste sporen van de taal der Noordelijke gewesten over te leveren.

Leeuwarden.

Mr. P. C. J. A. BOELES.

Groote of O. L. V. Kerk te Dordrecht.

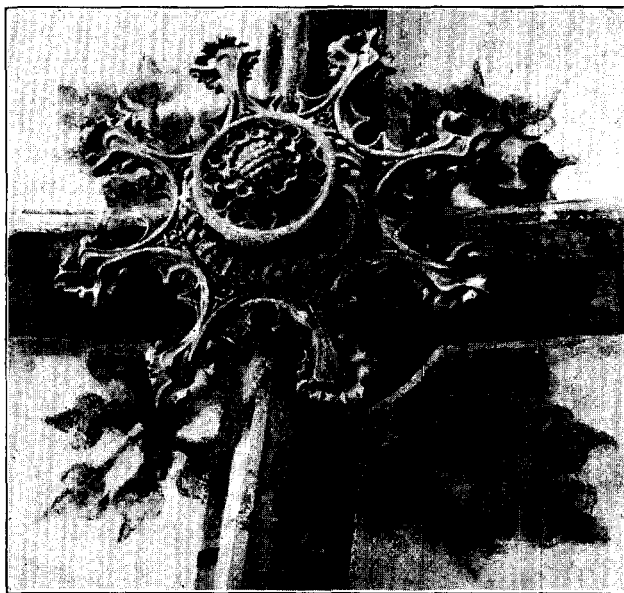
Aan het door den secretaris van de restauratie-commissie uitgebracht verslag ontleenen wij het volgende:

»De werkzaamheden in het afgelopen jaar hadden een geregeld en gunstig verloop. De glasbezetting van de 15 groote ramen in het Hoogkoor kwam in den loop van 1905 gereed. De ijzeren balklaag en de daarbij behorende houten vloeren en schotwerken konden toen worden verwijderd, waardoor het koor met zijn beeldhouwwerk en met zijne fraaie verhoudingen

¹⁾ Zie: Boeles, Nogmaals het Zwaardje van Arum en de Hada-munt, *Vrije Fries* XXII, 2.

opnieuw in vollen luister te voorschijn kwam. Het gekleurde glas brengt een zacht, warm licht, dat de stemming verhoogt.

Onderwijl werd voortgegaan met het reinigings- en schrapwerk van den natuursteen aan zuilen en gewelfgraden. Alle hoofdzuilen van het hoogkoor met de daarboven gelegen spitsbogen en triforiën zijn van de witkalklaag geheel ontdaan, terwijl de balklaag en de daarbij behoorende vloeren en schotwerken, na in het Hoogkoor dienst gedaan te hebben, werden overgebracht naar het Vrouwenkoor. Na opstelling van de noodige steigerwerken, werd daar de restauratie van het schoone stergewelf ondernomen.

De koperen plaat, de herinnering bewarende aan den in 1457 plaats gehad hebbenden brand der kerk, kwam — dank zij de welwillende medewerking van het Bestuur der Oud Roomsche gemeente alhier — na een meer dan 300-jarige omzwerving, op haar oude plaats terug.

Drie wagons Udelfanger steen werden aangevoerd om voorloopig stof te leveren voor het maken van traceeringen en montants van de vensters van het Vrouwenkoor.’’

Wij kunnen hieraan nog de navolgende bijzonderheden toevoegen. De verwachting dat ook in het Vrouwenkoor nog eenige muurschilderingen zouden gevonden worden, werd niet verwezenlijkt, alleen werd aan den westmuur een zeer late zwarte cartouche zonder kunstwaarde gevonden, die waarschijnlijk als achtergrond heeft gediend van het vroeger in het Vrouwenkoor geplaatste kleine orgel.

De ribben van het rijke stergewelf zijn gedeeltelijk beschilderd en de hoeken der gewelfvelden, achter de rozetten, zijn van eene eenvoudige gestyleerde bloemversiering voorzien, waarbij verschillende inlandsche planten tot voorbeeld dienden. Deze schildering is groffer en ook iets later dan die in de gewelven van het hoogkoor. De houten rozetten zijn eenvoudig doch sierlijk gesneden en omgeven door eene ranke achtpuntige bladversiering. De kern wordt gevormd door een gestyleerde bloem. Vier der rozetten zijn rijker en vertoonen medailjons met *a.* Maria-boodschap, *b.* Bezoek van de Heilige Maagd aan de H. Elisabeth, *c.* Huldiging van de drie Koningen, *d.* Besnijdenis.

Bij de restauratie bleek dat in een der ribben een steenstuk door een houten blok was vervangen; deze merkwaardige restauratie moet blijkens den toestand van het hout reeds van ouden tijd dateeren.

Een dichtgemetseld deurkozijn in de noordzijde bij de koorsluiting werd blootgelegd en een blindraam in de koorsluiting bleek vroeger voor de bovenste helft open geweest te zijn; de ijzeren roeden waren nog tusschen het metselwerk aanwezig. Dit venster zal op de oorspronkelijke wijze worden hersteld.

Aan de raamprofielen in de koorsluiting waren nog duidelijk de sporen zichtbaar van den brand van 1457, waaruit blijkt dat bij dit onheil althans een groot deel der oude muren is behouden. Aan de noordzijde waren de raamprofielen zoo verweerd, dat men later die geheel recht heeft dichtgepleisterd. De bij het verwijderen der pleisterlaag gevonden restanten geven voldoende aanwijzing voor de vernieuwing der oude profielen.

J. C. OVERVOORDE.

Onze Lieve Vrouwe of Groote Kerk te Dordrecht. — Werkplan 1906. — Overzicht der in het jaar 1906 te verrichten werkzaamheden.

De herstellingen zullen ditmaal bestaan in de navolgende:

A. De voortzetting van het te voorschijn brengen van den natuursteen aan zuilen en gewelfgraden: met het gedeeltelijk uit- en afhakken, en het geheel schrappen en witten der pleisterbekleeding van muren en gewelven van het Vrouwenkoor.

B. Het herstellen van het beeldhouwwerk der houten rozetten van de stergewelftoppen aldaar.

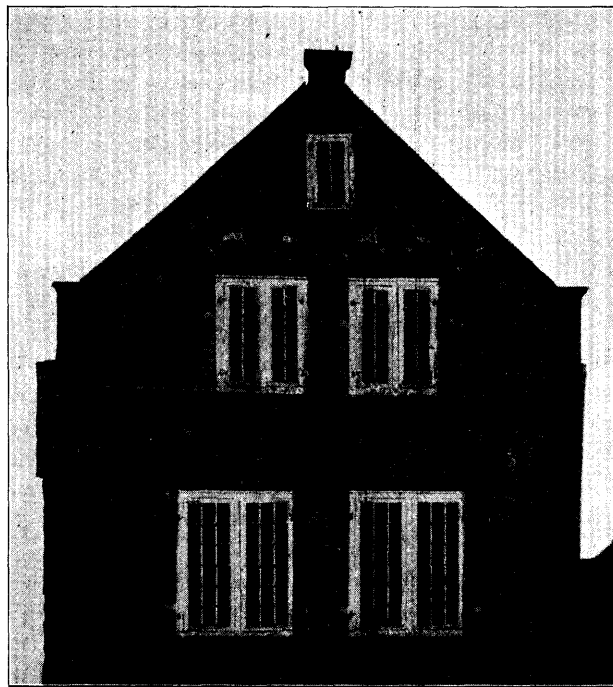
C. Het reinigen, fixeeren, in oorspronkelijke kleur brengen en vergulden van de schilderwerken dierzelfde gewelftoppen.

D. Het bewerken van den Udelfanger steen voor een groot deel der traceering en randstukken van de groote vensters in het Vrouwenkoor.

Oude Gevels te Dordrecht.

Wederom dreigen twee oude gevels in de Merwestad onder sloopers handen te vallen, met name de gevels Wijnstraat n°. 65 en 80, in »Oude Gebouwen te Dordrecht» vermeld onder n°. 31 en n°. 202.

De eerste, waarvan wij hierbij een afbeelding geven, is een topgevel, waarvan alleen de 2de verdieping nog in haar geheel is bewaard. De onderpui is modern en de top is waarschijnlijk in de plaats gekomen van

eene rijkere oorspronkelijke bekroning. De zware geprofileerde togen der 2de verdieping, die aan beide zijden in een kleinere blinde arcade worden voortgezet, zijn versierd met boogvullingen van klaverblad en liele en rusten op fijn bewerkte, vroeg renaissance draagsteenen. De togen en ankers herinneren aan den gevel van de Windasboog uit 1558, afgebeeld bij Ysendyke, Litt. A. pl. 9, en behooren tot de oudste nog bewaarde voorbeelden van dit type, dat met eenige wijzigingen tot in de 18de eeuw te Dordrecht toepassing vond. De hier afgebeelde gevel is jonger dan de Windasboog en ongeveer op het jaar 1580 te dateeren. Ik vestig nog de aandacht op de versierde lange schuine ankers in den top.

De achtergevel van het hiermede verbonden belendend perceel Wijnstraat n°. 82 heeft goede boogvullingen met metselmozaiek en vijf harpankers

(1ste helft 17de eeuw). In de bovenachterkamer is een 17de eeuwse, helaas zeer beschadigde beschilderde zoldering met beschilderde balken en kinderbalkjes (Oude Gebouwen n°. 107).

De gevel Wijnstraat No. 65 behoort tot het pilastertype, met vlakken onderbouw waarboven zich de zandsteen pilasters met Ionische kapiteelen verheffen, die de rechte kroonlijst dragen. Boven de vensters zijn twee festoenen en drie frontons met bloemen en vruchten aangebracht en boven de kroonlijst prijkt een monumentaal dakvenster met twee driehoekige slapers versierd met engelenkopjes en met een frontespice met twee blanke wapenschilden. Dit type is te Dordrecht nog door verschillende en fraaie gevels vertegenwoordigd. De afbraak is vooral te betreuren, omdat hiermede het schilderachtig geheel wordt verbroken, dat door de vier nog vrijwel ongeschonden gevels Wijnstraat No. 65—71 werd gevormd.

Toen bleek, dat op het behoud der gevels niet meer viel te hopen, heeft de Vereniging tot instandhouding van oude gebouwen voor het nog tijdig doen fotografeeren gezorgd en bewerkt, dat althans de belangrijkste versieringen van de gevels voor Dordrecht bewaard bleven.

J. C. OVERVOORDE.

Venster n°. 10 in de Sint Janskerk te Gouda.

In verband met de mededeelingen in jaarg. VI blz. 135 van het Bulletin betreffende de herstelling van het venster n°. 10 in het noorder zijpand van de Sint-Janskerk te Gouda geven wij op verzoek hier nog plaats aan de opmerkingen der restauratie-commissie in antwoord op het vroeger medegedeelde rapport.

» 1. De verdiensten van de beide genoemde Rijksadviseurs, in het bijzonder van den heer de Stuers, tegenover monumenten van onze Vaderlandsche kunst zijn zóó groot, hunne kennis van de werken onzer meesters zóó degelijk en hunne competentie in zaken van restauratie dier werken zóó onbetwistbaar, dat wij hunne beschouwingen over de waarschijnlijke oorspronkelijke compositie van het glas n°. 10 der St. Janskerk gaarne onvoorwaardelijk aanvaarden, evenals hunne uitspraak »hetgeen men aantreft moet immers zooveel mogelijk behouden en geëerbiedigd worden.» Terecht stellen echter ook zij als beginsel, dat bij een restauratie het gevondene zooveel mogelijk moet worden gerespecteerd. In afwijking van het gevoelen der heeren Dr. Cuypers en de Stuers is na onze Commissie, die naar wij in alle bescheidenheid vertrouwen, door studie en dagelijksche beschouwing wel eenige bevoegdheid in zake gebrandschilderde glazen en hunne herstelling zal hebben verworven, van oordeel dat stricte piëteit heeft voorgezeten en waar zulks mogelijk was het oorspronkelijke werk van Tomberg is behouden bij de restauratie van het glas n°. 10, op zoo verdienstelijke wijze uitgevoerd door den heer J. L. Schouten, die zich bij deze restauratie geene vrijheden heeft veroorloofd, zooals ten onrechte in het rapport wordt ondersteld, doch heeft gehandeld geheel volgens de beslissing van onze Commissie. Gegeven den treurigen toestand, waarin het venster verkeerde, en het groot aantal daarin

voorkomende valsche ruiten heeft de herstelling van raam n°. 10 een punt van langdurige beraadslaging uitgemaakt in onze vergadering van 10 December 1904, welke ook werd bijgewoond door de heeren Architecten Jos. Th. J. Cuypers en W. Kromhout Czn., en den heer Schouten. Op advies van deze drie deskundigen is toen door onze Commissie beslist (alleen de heer Jhr. B. W. F. van Riemsdijk vereenigde zich hiermede niet volkomen), dat het aanwezige carton van Tomberg geheel zou worden gevolgd en dus het door hem vernieuwde raam zou worden behouden of teruggebracht in den oorspronkelijken, door hem gedachten staat, zoodat weder zouden vervallen de beide wapens, aan weerszijden van de cartouche in de benedenhelft van het raam, naderhand aangebracht.

Onze Commissie is tot deze beslissing geleid door de overweging, dat aan de teekening van het glas door de latere plaatsing der beide wapenschilden geweld is aangedaan, — wijl daarvoor de zijversieringen der cartouche eenvoudig zijn weggenomen, — dat deze wapens aan toon en kleur van de geheele onderhelft schade deden, en dat zij de door Tomberg kennelijk gewilde volgorde der keurige schilden onderbraken. De bewering der Rijksadviseurs: »overigens zal het op aesthetische gronden ook beter voldoen, dat op die twee punten de serie der kleurige schilden voortgezet worde: thans is die door twee donkere vakken onderbroken» is in strijd met de werkelijkheid: de onderhelft bevat om beurten rijen van vier en twee wapens, in dier voege dat de zijkanten van boven naar beneden zijn samengesteld aldus: 1. Wapenschild. 2. donker vak. 3. wapenschild. 4. donker vak. 5. wapenschild.

Door herstel der vroeger op 4 voorkomende wapens wordt dus niet eene ononderbroken voortzetting der kleurige wapenschildenserie verkregen maar integendeel de oorspronkelijke geregelde volgorde bedorven. Om redenen van piëteit behoefden voorts de wapens niet te worden behouden: het is waar, dat de Lange van Wyngaarden (waarschijnlijk de door de heeren Cuypers en de Stuers geraadpleegde bron) in »De Goudsche glazen of Geschilderde Kerkglazen der Groote of St. Janskerk van der Goude, 's Gravenhage MDCCCXIX» — trouwens Walvis naschrijvende — op blz. 18 vermeldt: »Men heeft op verzoek van de magen van Spiering van Wel zijn wapen en dat van Teisterband daarin behouden»; maar deze bron is alles behalve betrouwbaar en in de kerkelijke archieven is hieromtrent niets gevonden; in ieder geval is het venster van Tomberg een ander dan het oorspronkelijke van 1559, en behoorden al de bewuste wapens in dit laatste raam (van 1559) bij de, volgens de Rijksadviseurs knielende beeltenis van den abt-gever, zoo zijn zij toch niet op hunne plaats in het in 1655 door Tomberg geschilderde venster met zijne wapens der burgemeesters en kerkmeesters van dat jaar. Ten slotte zij het ons vergund er op te wijzen dat ook het voorkomen der twee meerbedoelde wapenschilden op de, een halve eeuw daarna, vervaardigde gekleurde teekening van Lepelaar niet afdoet aan het feit, dat zij op het oorspronkelijke carton van Tomberg worden gemist niet alleen, maar daarvoor zelfs geen ruimte beschikbaar was.

Om al deze redenen meent onze commissie dat de wapenschilden aan weerszijden der cartouche verwijderd moeten blijven, en zou het haar leed doen, wanneer het advies der Rijksadviseurs moest worden gevolgd en de wapens weder herplaatst zouden worden. Zij laat evenwel de eindbeslissing gaarne aan Uwe Excellentie over.

2. De door de Rijksadviseurs aangegeven verbeteringen in den tekst van bijschriften en van een jaartal zullen worden aangebracht."

Sedert het najaar zijn de twee bedoelde wapenschilden nog in het venster n°. 10 aangebracht.

De gebouwen van het voormalig St. Catharinaklooster binnen Harderwijk.

Het St. Catharinaklooster, gesticht door Observantinnen der derde Orde van den H. Franciscus, staat bij den wal in de straat, vroeger genaamd de Catharinastraat en later de Akademiestraat.

Volgens Mr. Johan Schrassert (*Harderwicum Antiquum*, I blz. 55) »hebben in den jaare 1580 de susters het alinge clooster, uytgenomen slegts eenige vertrecken, tot dienst van kercken en scholen aan de stadt opgedragen."

Op raad en aandrang van Prins Maurits, van 13 December 1609, om een tweede College of Oeconomie op te richten in aard en strekking aan het eigenlijke Fratershuis¹⁾ gelijk en mede bestemd de studenten onder één dak te brengen, verordende men daartoe het gewezen Catharinaklooster.

De gebouwen van dit klooster waren zóó uitgebreid, dat men die tot Akademiegebouw en tot woning van drie professoren kon inrichten.

Krachtens reces van het Kwartier van de Veluwe van 5 Juni 1641 werd dit College opgeheven en het gebouw tot woningen van Professoren ingericht. Thans zijn de gebouwen in gebruik bij het Koloniaal werfdépôt en worden de eigenlijke kloostergebouwen als magazijnen en de voormalige kloosterkerk hoofdzakelijk als militaire bakkerij gebezigd.

In deze magazijnen, nog bekend onder den naam van het Klooster, vindt men nagenoeg overal de oorspronkelijke balklagen met de Gothische balksleutels en oorspronkelijke, doch dichtgemetselde, vensters.

De voormalige kloosterkerk, die tijdelijk ook dienst heeft gedaan voor Fransche kerk²⁾ en daarom met laatstgenoemde naam nog soms wordt aangeduid, komt met haar choir in de Akademiestraat uit.

1) Het Fratershuis verschafte aan een aantal deels Akademische, deels Classische kweekelingen huisvesting onder hetzelfde toezicht.

2) In October 1687 werd Jean Rivasson te Harderwijk als Fransch predikant bevestigd. Zie voor de Fransche Gemeente en Fransche Societeit te Harderwijk: »F. A. Hofer, Notes relatives à l'histoire des réfugiés français dans le quartier de la Veluwe". De Fransche Gemeente te Harderwijk werd bij Koninklijk besluit van 15 November 1816 opgeheven.

Deze kerk van baksteen opgetrokken is een dubbelkerk. Zij ligt tamelijk nauwkeurig georiënteerd. In hare Zuid-Westhoek staat een baksteen traptoren met gemetselde wenteltrap, waarmede men op de eerste verdieping der kerk kan komen. Gelijkvloers heeft men een ingang aan de Westzijde, waarboven een steen met het opschrift:

»Anno Domini MCCCCCII
fuda est.»

De benedenkerk heeft een driebeukig schip, elk van drie gewelfvakken, gedekt met kruiswelfen, welker ribben dragen op pijlers en muraalpijlers zonder kapiteelen. Aan dit schip sluiten aan twee gewelfvakken en de uit drie zijden van eenen achthoek bestaande choorsluiting. De twee westelijke gewelfvakken der bovenkerk hebben kruisgewelfen, de overige netgewelfen. Deze welfing overspant de gansche breedte der kerk en wordt gedragen op ribben, die rusten op met bladwerk versierde kraagsteenen.

Het geheele gewelfsysteem munt uit door zorgvuldige bewerking, terwijl de wijze waarop overeenstemming is gebracht tusschen de overkluizing der choorsluiting en die der aansluitende traveeën, zeer opmerkelijk mag heeten.

Oorspronkelijke venstertraceeringen vindt men nog gelijkvloers aan den Zuidkant in het tweede vak van het westen af en aan de noordzijde in het derde vak van het westen. Op de eerste verdieping aan de zuidzijde evenals beneden en verder aan de noordzijde in het vak het dichtst bij de choorsluiting. De moet van een oudere, thans dicht gemetselden, ingang vindt men op de eerste verdieping aan de noordzijde in het tweede vak van de choorsluiting af.

In het choor is nog de moet van het werkgat aanwezig.

Op de eerste verdieping is tegen den westgevel der kerk aangebracht een groote houten wandvulling met snijwerk waarop eene voorstelling van de Gerechtigheid, bloemslingers, wapens enz., voorzien van het jaartal 1729.

Dit snijwerk is vermoedelijk van denzelfden vervaardiger als dat in de raadzaal op het Stadhuis.

In de onderkerk vindt men in het oostelijk gedeelte aan de noordzijde de hardsteenen grafzerk van een priester.

Vóór het choor staat in de Akademiestraat een muur met poortje, waarboven een steen met het opschrift (voor zoover leesbaar):

»Bono Publico
et
Pa . . . d . . . sacrum
MDCXXVI»

Overigens dagteekenen de beschreven overblijfselen van het klooster en van de fraaie kerk uit het eind der vijftiende, of den aanvang der zestiende eeuw.

F. A. HOEFER.

Sint Pieterskerk te Leiden.

Door de Gemeente commissie der Ned. Herv. Kerk te Leiden worden pogingen aangewend om de gelden te vinden voor de restauratie van het hooge deel der kerk. Reeds vroeger werd de benedenkerk uit de eigen middelen gerestaureerd onder leiding van den heer W. C. Mulder. De circulaire der Gemeente-commissie wordt gesteund door eene aanbeveling van de H.H. Mr. W. van der Vlugt, lid der 2^e Kamer voor Leiden, Mr. W. de Ridder, burgemeester, Dr. P. J. Blok, hoogleeraar, en Mr. J. C. Overvoorde, archivaris.

O. L. V. Kerk te Maastricht.

De Gemeenteraad te Maastricht heeft eene subsidie van f8750 toegestaan in de kosten der restauratie van dit monument.

Bouwkw. Weekbl. 14 April 1906.

Muntvondst te Midlaren.

Een paar mannen, die onder Midlaren bezig waren zand van een heuveltje te graven, hebben Dinsdag oude zilveren munten gevonden, die zich thans onder de hoede van den rijksarchivaris te Groningen jhr. mr. J. A. Feith bevinden. 't Zijn 88 munten met 2 ringen, alles van zilver. De beide ringen hebben een diameter van ongeveer 7 c.M. en zijn ruw gegraveerd. Uit den vorm is op te maken, dat ze om het een of andere voorwerp hebben gezeten, hetzij van hout of steen of wat ook; maar dat is niet te constateeren.

De munten zijn uit de 8ste of 9de eeuw. Ze hebben de grootte van ongeveer een cent, doch zijn veel dunner. De dikte is niet meer dan het derde en zijn zeer gemakkelijk te buigen.

Omtrent de meerdere of mindere merkwaardigheid kon de heer Feith nog weinig mededeelen. Er zijn een 20—25 stuks oude bekenden bij, zoo-genaamde denarii; de andere moeten gedefinieerd worden.

Ten slotte kunnen we nog vermelden, dat de voorwerpen op Drentschen bodem zijn gevonden en daarom ook naar het Drentsche museum zullen verhuizen.

N. v. h. N., Maart 1906.

Vondst te Nijmegen.

Een zeldzaam voorwerp van Romeinschen oorsprong werd Zondag in den omtrek van Nijmegen uitgedolven. Het bestaat uit een in barnsteen gesneden balsempotje, versierd met oplopend bladwerk en barnsteen dekseltje. Daar barnsteen voorheen zoo goed als heden als een artikel van weelde beschouwd werd, is dit een van de merkwaardigste vondsten hier nog gedaan.

(Prov. Geld. en Nijm. Ct. Apr. 1906.)

De Domtoren te Utrecht.

De Domtoren werd gebouwd tusschen de jaren 1321 en 1382 en bestaat, behalve uit een 22 Utr. voet diep fundament met kelders, uit drie hoofdverdiepingen, waarvan de beide eersten vierhoekig en de 3e achthoekig is gevormd.

De onderste verdieping, breed 72' en hoog 144', bestaat wederom uit drie onderafdeelingen, waarvan de benedenste de doorgang bevatte; in de middelste is de St. Michaelskapel ondergebracht, terwijl de bovenste de lui ruimte bevat.

Dit onderstuk is grootendeels van baksteen. Sokkel, hoekblokken, omlijsting der midden-hoofdbogen, de smalle tusschenpijlers en de dekljsten zijn van gehouwen steen; evenzeer de wel in het Bourgondisch tijdvak aangebrachte balustraden tusschen de versterkingspijlers, welke in de beide bovengedeelten de kern omringen en, door bogen onderling vereenigd, schijnbaar diepe nissen doen ontstaan, waardoor het geheel een zeer krachtig karakter verkrijgt. Ook de poortdoorgang van den toren, inwendig rijk in vakken bewerkt van gehouwen steen, is vermoedelijk later afgewerkt. De groote rijke 5 deelige vlechtwerkvensters in de beide hogere afdeelingen waren eveneens van gehouwen steen.

De 2e hoofdverdieping, breed 61' hoog 110', bevatte beneden de beierei met de 7 grootere luiklokken; de daarboven gelegen galmruimte wordt door een 8 hoekig ster gewelf gedekt. De kern van deze verdieping is mede van baksteen, maar uitwendig grootendeels met bergsteen bekleed, ingedeeld in rijke, 3 deelige open middenvensters, geflankeerd door diepe zijnissen met overeenkomstig blind vlechtwerk, en door rijke diepliggende profileeringen omzoomd. De ruimte tusschen deze en de verspringende hoekblokken was vroeger met tufsteenbe-

kleding aangevuld. De blinde zijnisvakken waren beneden voorzien met afwisselende vakken van lagen tufsteen en gele verglaasde steen; boven de middenboog bestaat de vulling echter uit gewone baksteen.

Beide vierkanten waren vroeger voorzien van hooge, rijke, open-gewerkte borstweringen, tusschen pinakels gevat, alles van gehouwen steen. Uit de met nauwkeurige maten voorziene plattegrondteekeningen van Saenredam, in 1636 vervaardigd, door een fraaie opstandteekening van denzelfde en door het behoud van een restant-pinakel met profilaanzet der tusschenvulling, daar waar deze tegen den traptoren aanleunde, konden deze met vrij groote zekerheid weder op de teekening worden gereconstrueerd.

De 3e verdieping, 50¹/₂' achtkant, hoog tot de bovengaanderij 78', is aan alle zijden open, rijk versierd met pinakels, open vensters met frontons, gedekt door een achthoekig stergewelf en voorzien van eene rijke balustrade tusschen hoofdpinakels. Een lage kap dekt het geheel af. De totale hoogte, met inbegrip van het kruis, is 404' of 109 Meter. Het traptorentje van het achtkant is afgedekt door een steenen helm met kruisbloem en omgeven door zes pinakels, waarin de steunbeenen van dien traptoren worden opgelost.

Een in de jaren 1897—'98 ingesteld onderzoek van den toren, gepaard met de opneming en in teekening brengen van het monument, gaf aanleiding tot het uitbrengen van een rapport, waarin werd gewezen op den slechten toestand, speciaal van den lantaarn. Het hierbij afgebeelde restauratieplan was daarbij opgemaakt en ingezonden.

De Gemeente Utrecht, belast met het onderhoud van den toren, was bereid de hoognoodige herstellingen te doen aanbrengen; terwijl het Rijk zich bereid verklaarde, ter wille van de restauratie van het ontbrekende de helft in de kosten te dragen.

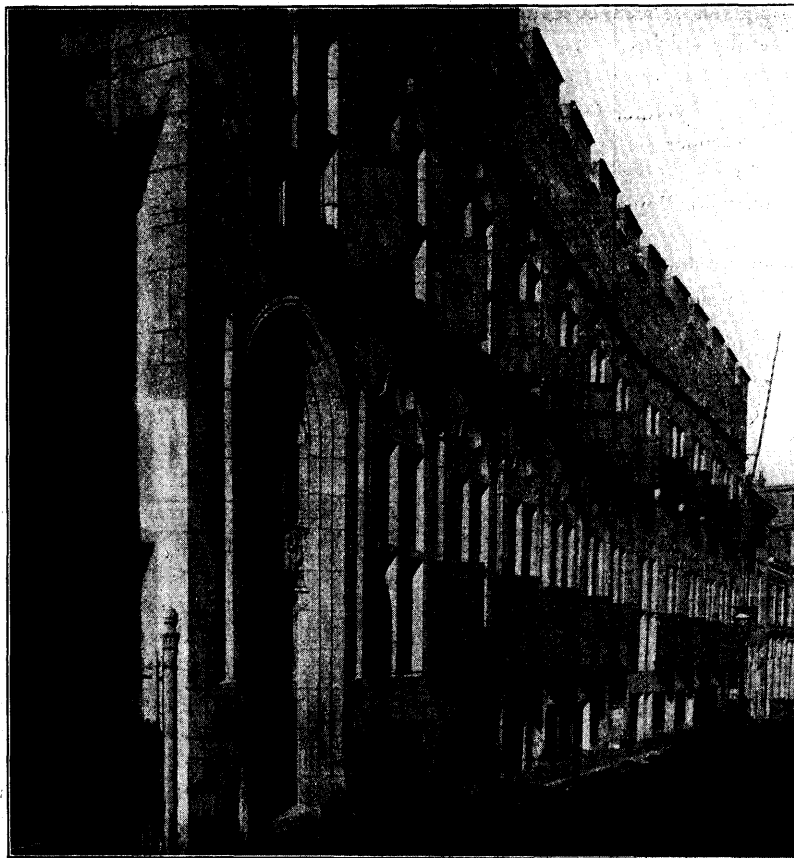
De Commissie voor herstel bestaat uit de Heer Dr. P. J. H. Cuypers, Voorzitter, C. Muysken en F. J. Nieuwenhuis, secretaris, welke laatste, als directeur der Gemeentewerken, tevens werd aangewezen om de eigenlijke uitvoering te leiden. De voorbereidende maatregelen, als de inrichting eener werkplaats, het stellen van steiger en heischwerken en het aanschaffen van steen, werden in den winter 1901/2 getroffen; sinds is met bescheiden middelen regelmatig voortgewerkt. De traptoren en drie vakken van het achtkant zijn nu grootendeels gereed; voor de voltooiing van het geheele achtkant, met inbegrip van een nieuw gewelf en nieuwe bekapping, wordt nog geacht een 4-tal jaren noodig te zijn. F. J. NIEUWENHUIS.

Gothische gevel te Tiel.

Een belangrijke Gothische gevel in Tiel, uit de eerste helft der 14de eeuw en waarschijnlijk de eenig gespaarde na den brand van 1420, is door den heer J. W. H. Berden gerestaureerd, nadat door den heer J. A. Heuff Azn. op het belang hiervan gewezen was. Eene uitvoerige beschrijving van dezen gevel werd door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk in Eigen Haard gepubliceerd.

Het huis Zoudenbalch te Utrecht.

Op kosten van het rijk is dit huis onlangs geheel gerestaureerd; het prijkt thans in zijn ouden luister en versiert de smalle en onaanzienlijke Donkerstraat, overigens geheel met kleine burgerhuisjes bezet. Wel verdiende het gebouw deze onderscheiding; want Nederland, dat althans nog enkele

stalen van den middeleeuwschen kasteelbouw heeft bewaard, is aan burgerwoningen uit dien tijd bijzonder arm. — niet verbazend trouwens, als men overwegen wil, dat het gewone bouwmetaal hier destijds hout was, althans voor de ordinaire, niet op een duur van eeuwen berekende woningen der burgerij.

Onder de kleine paleizen van den stadadel, die alleen in enkele onzer oudste steden voorkwamen, heeft het huis Zoudenbalch gewis reeds van ouds eene eerste plaats ingenomen door zijne zeldzame uitgestrektheid.

Ook geriefelijk en weelderig ingericht was het: de kanteelen, die dreigend den gevel afsloten, waren blijkbaar alleen aangebracht, omdat de gewoonte nu eenmaal sinds lang medebracht, een steenen gevel aldus te bekronen; want de hooge en talrijke glasvensters, die stroomden licht en lucht toelieten in de ruime zalen van het huis, maakten het voor eenē verdediging bij uitstek ongeschikt. Trouwens in den tijd, toen het huis gesticht werd, was eene dergelijke eventualiteit niet licht te voorzien, en ook de positie van den stichter scheen eene militaire occupatie weinig waarschijnlijk te maken. Want die stichter was een geestelijke, heer Evert Zoudenbalch, lid van een patricisch geslacht, dat reeds in de 13e eeuw bij herhaling leden had geleverd aan de Utrechtsche magistratuur. Ook hij zelf was aanzienlijk en invloedrijk. Heer van Urk en Emeloort en bovendien bezitter van twee aanzienlijke prebenden, die hem niet alleen een hoogen rang, maar ook belangrijke inkomsten leverden, proost van St. Servaas te Maastricht en thesaurier van den Utrechtschen Dom. Zoo was de indrukwekkende positie van den man, wiens ernstige en goedhartige gelaatstreken nog onlangs de algemeene aandacht tot zich trokken op het prachtige portret, dat door bevoegde kenners de parel werd geacht van de kleine Utrechtsche tentoonstelling van middeleeuwsche kunst en dat thans weder de regentenkamer van het Gereformeerd Burgerweeshuis versiert.

Omstreeks 1460 was heer Evert reeds gevestigd in de Donkerstraat; wij vernemen dan, dat hij bezig is, om wat licht en lucht te brengen in de nauwe straat tegenover zijne woning. Hij heeft daar naar het Buurkerkhof een toegang aangelegd, die een tijdlang naar hem de Zoudenbalchstraat heeft geheeten. Maar grootere plannen koesterde hij; tusschen 1463 en 1465 vinden wij hem bezig met den aankoop van eene reeks van kleine woningen in de straat; ook daarna heeft hij nog nu en dan een perceel aangekocht tot afronding van het terrein. Zoo kreeg de proost allengs een fraai perceel in handen: niet alleen breed, maar ook zeer diep, zich uitstrekkend heel tot aan de Mariastraat; in 1467 en 1468 heeft hij op dit terrein zijne woning gesticht. Zij is geheel in denzelfden stijl opgetrokken, en dus stellig door hem zelven gebouwd. Maar de drie daken, die het huis vroeger dekten, en de ongelijke afmetingen der nissen tusschen de vensters maken het toch aannemelijk, dat heer Evert aanvankelijk alleen de rijkversierde toegangspoort met de zes aangrenzende vensters heeft gebouwd en eerst later, toen hij meer terrein veroverd had, daarbij eerst drie, toen nog eens drie (smallere) vensters heeft aangetrokken. Toch moet dit alles *ongeveer* in denzelfden tijd opgetrokken zijn. Achter het huis bezat de proost een ruimen hof, die zich uitstreckte tot aan de Mariastraat toe; daar, achter in den tuin, bevond zich volgens de gewoonte van den tijd, aan de eene zijde een zoogenaamd zomerhuis, aan de andere zijde eene hechte baksteen achterpoort, die zich daar nog altijd verheft met zijne twee verdiepingen, gedekt door een hoog dak met eigenaardige bekroning.

Evert Zoudenbalch was dus inderdaad goed en ruim behuisd! Ook

inwendig was zijne woning rijk en fraai versierd. Nog op het laatst der 16e eeuw vond men er tapijtbehangsels en gepaneeld besotwerk met zitkussens, waarop de wapens van Zoudenbalch geborduurd waren; en althans in een der vertrekken bewonderde men nog in onze dagen een rijk gebeeldhouwden schouw met St. Christoffel naast een fraai gebeeldhouwd dessus de porte, waarop St. Maarten met den bedelaar te zien was ¹⁾. Thans is al die glorie verdwenen.

Heer Evert Zoudenbalch overleed in 1504; nog eene eeuw lang is het huis toen in zijne familie gebleven. Ook later was het nog enkele jaren in voorname handen; maar in den loop der 17e eeuw, toen de trek der voorname burgerij zich meer vestigde op andere deelen der stad, kwam het in de onaanzienlijke buurt gelegen paleisje allengs minder in trek. In 1746 werd het eindelijk verkocht aan de R. C. Aalmoezenierskamer, die in het ruime perceel haar weeshuis vestigde, dat er tot 1875 gebleven is. Toen was natuurlijk het huis geheel uitgewoond en gedegeerd; het vervallen perceel werd voortaan in drie deelen verdeeld en verhuurd aan drie verschillende personen, die door twee nieuwe, in den gevel gebroken deuren hunne woningen bereikten. Zoo heeft het huis nog ongeveer 30 jaar bestaan. Het beeldhouwwerk was door de Aalmoezenierskamer medegenomen naar haar nieuw verblijf; de kanteelen waren reeds lang bij eene herstelling verwijderd, en door eene onverklaarbare toevalligheid waren alle gebeeldhouwde tympanen van den gevel verdwenen en vervangen door leelijke gemetselde puntbogen van baksteen, terwijl ook de punten van alle nisjes tusschen de vensters ontbraken. Alleen de prachtige voordeur met zijne beide aangrenzende nisjes herinnerde dus aan den vroegeren luister; ook daar was echter het rijke traceerwerk verwijderd en vervangen door een onoogelijk houten raam met vierkante glasruiten. Bovendien had men de smakeloosheid gehad, de rijke profielen en het fraaie beeldhouwwerk van het deurkalf, geheel uitgevoerd in denzelfden grijzen steen als den gevel, noodeloos te verwen in de bekende gele houtkleur, — alsof men er prijs op stelde te doen gelooven, dat deze bouwdeelen, door een kunstrijk voorgeslacht gebeiteld in duurzamen hardsteen, integendeel door een 19e eeuwsehen timmerman waren nagemaakt in burgerlijk greenenhout!

Ten slotte is het huis in den zomer van 1903 des nachts geheel verbrand. Toen scheen het geheel reddeloos; ieder verwachtte eene spoedige afbraak van het vervallen paleisje; reeds werden plannen gesmeed, om de kunstrijke poort te veroveren en haar elders eene afzonderlijke plaats te

1) Zie eene afbeelding van het vertrek in mijne *Oude huizen te Utrecht*, pl. XV. Deze afbeelding is destijds vervaardigd naar de voorwerpen zelve, die volgens mijne herinnering weder geplaatst werden in het oude vertrek, waar ik ze jaren geleden had gezien. Geene geringe voldoening was het voor mij, dat de stedelijke atlas een jaar later ten geschenke ontving de reproductie eener schets van Bosboom, waarop schoorsteen en dessus de porte, naar het leven geteekend, volkomen in dezelfde positie te zien waren.

bereiden. Maar onverwachts daagde redding op. In mijne *Oude huizen te Utrecht* had ik, juist een jaar voor den brand, met den heer de Hoog een restauratieplan van het gebouw ontworpen en in teekening gebracht; het was gebleken, dat de fraaie gevel, hoe verwaarloosd en hoe onoogelijk ook, toch met zekerheid en met weinig kosten kon hersteld worden. Deze schoone droom had de aandacht getrokken van Victor de Stuers, en zoodra hij van den brand vernam, schoot hij toe en redde door zijn vasten wil en zijn machtigen invloed het monument dat reeds verloren scheen. Zoo is thans de fraaie gevel onder leiding van Dr. P. J. H. Cuypers geheel volgens het door ons aangegeven plan ¹⁾ hersteld in zijn ouden luister ²⁾, — een aantrekkingspunt te meer voor den vreemdeling, die belang stelt in Nederlands kunstrijk verleden. Alleen — de gevel is niets meer dan eene decoratie: wat zich daarachter verheft is een gewoon modern huis, welks inrichting zelfs geen verband meer houdt met de verdeling van den ouden gevel. Meer kon niet bereikt worden. Zoudenbalch's huis was een puinhoop geworden. Gelukkig kan ik er bijvoegen, dat er in den brand niets verloren is gegaan dan de oude baksteen en de muren.

S. MULLER Fz.

Boekaankondiging.

Vierde Jaarboek der vereeniging Amstelodamum, 1906.

Dit jaarboek brengt ons een tweetal bijdragen van oudheidkundig belang. De heer D. C. Meyer Jr. vervolgt op de gewone wijze zijne mededeelingen over huizen, waarbij eenige zeer welkome afbeeldingen, en Dr. J. C. Breen levert een lijst van de Amsterdamsche gangen, welke niet alleen van topographisch belang is, doch ook voor de kennis van het volksleven menige bijdrage levert. Merkwaardig is het groot aantal naar een bedrijf genoemde gangen. Zoo vindt men 22 verschillende Bakkersgangen, 16 Gruttersgangen, enz.

Voor genealogen levert de lijst van kerkmeesters en regenten, door Mr. W. R. Veder bijeengebracht, tal van gegevens.

De titelprent geeft eene afbeelding van het thans voor de Raadhuisstraat afgebroken gedeelte van de Keizersgracht naar een schilderij van J. Ouwater uit 1782.

1) Slechts met ééne uitzondering; in de traceering boven de voordeur was door ons één stijl aangebracht. Thans zijn er twee; bij het nauwkeurig onderzoek tijdens de restauratie vond men boven op het deurkalf de sporen dier twee stijlen terug.

2) Ook met ééne uitzondering; de blaadjes op de hoeken der traceeringen boven de vensters zijn raw en zeer summier behandeld; toch bewijzen de fraai gedetailleerde blaadjes op het deurkalf, dat dit oudtijds anders was.